

TENDENTIEUZE ETHNOGRAPHIE

DOOR

J. J. FAHRENFORT.

Van de twee afdelingen, waarin de volkenkunde zich meer of minder duidelijk laat verdelen, de ethnographie en de ethnologie, is de eerste de grondslag van de tweede. Hoe nauwkeuriger, hoe onpartijdiger, hoe uitgebreider de beschrijvingen der ethniese eenheden worden samengesteld, des te betrouwbaarder zijn de konklusies, die door vergelijking dezer gegevens kunnen worden getrokken omtrent de ontwikkelingsgang der mensheid.

Elke fout, die insluipt in het werk van de ethnograaf, vertroebelt het inzicht, dat de ethnoloog zich tracht te verwerven in het wezen der primitieve maatschappijen. De onnauwkeurigheid, waarmede vele reizigers waarnemen, hun gebrek aan kennis van de dingen, waarop ze letten moeten, het vluchtige van hun bezoeken, de onbekendheid met de taal der vreemde volkjes, de zucht om iets toch aan het licht te brengen, als de waarnemingen eigenlijk nog pover zijn, ze vormen even zoveel moeilijkheden voor de vergelijkende volkenkunde, welke lang niet altijd kunnen worden overwonnen door beschrijvingen van hetzelfde volkje door verschillende auteurs aan elkaar te toetsen.

En nog niet eens alle fouten, waaraan reizigers zich schuldig maken, zijn genoemd. Men denke zich slechts in, dat iemand, geheel vervuld van een ethnologiese theorie, de kultuur van een bepaald volkje gaat bestuderen en, niet in staat, zich geheel onbevangen, als een echt wetenschappelijk vorser, tegenover zijn objekt te plaatsen, waarnemingen meent te doen, die in werkelijkheid niet anders zijn dan projekties van zijn geest in het kulturele leven van het waar te nemen volk. Dan ontstaat, ook al vervalst de onderzoeker niet opzettelijk, *tendentieuze ethnographie*.

Ze is erger, *veel* erger, dan tendentieuze ethnologie, omdat deze uit de ethnografiese bronnen kan worden gelogenstraft. Wie een partijdig boek schrijft over de Franse Revolutie, brengt weinig schade toe aan de historie, omdat zijn meningen vroeg of laat zullen worden weerlegd. Maar wie in de archieven over de Revolutie zich schuldig zou maken aan bronnenvervalsing, zou een misdadig tegenover de wetenschap begaan.

Wat op histories gebied een opzettelijke laagheid zou zijn, kan echter op volkenkundig gebied geschieden, terwijl de bedriever ervan

zich er nauweliks van bewust is. Hier heeft men niet te doen met geschreven dokumenten, maar met psychiese verschijnselen, die voor een groot deel uiterst moeilijk zijn waar te nemen, doch die, mogen ze voor de onbevangen waarnemer uiterst gecompliceerd blijken, voor de man, die, in zijn vooroordeel bevangen, het eigenlijk al weet, geen moeilijkheden opleveren. Hij vindt, wat hij verwacht had, doordat hij slechts ziet, wat met zijn theorie overeenstemt en negeert, wat er mee in strijd is.

Zulk een ethnograaf is echter niet minder gevaarlijk dan iemand, die historische bronnen vervalst. In wezen doet hij hetzelfde: hij bederft de dokumenten. Gelukkig, wanneer zulk werk in zichzelf het teken draagt, dat het partijdig is. En dit is het geval met het boek, dat ik op het oog heb: *Pater W. Koppers: Unter Feuerlandindianern, 1924.*

De grote verdienste, welke zovele katholieke geesteliken zich sedert eeuwen verworven hebben door nauwkeurige berichten omtrent de volkeren, bij welke ze hun zendingswerk uitoefenden, wordt door Koppers' arbeid niet vermeerderd. Hoe jammer, dat hij zich vóór zijn reis niet eens goed ondergedompeld heeft in de lektuur der geschriften van die katholieke missionarissen, welke met niet genoeg te waarden getrouwheid hun waarnemingen optekenden, zonder zich daarbij door hun godsdienstig inzicht te laten leiden. Zou zijn boek niet anders geworden zijn, als hij zich *Bernardino de Sahagun* voor ogen gesteld had, die reeds zoveel eeuwen geleden op zo exakte wijze zijn waarnemingen in Mexiko deed? En ademen niet vele Jezuïeten-relaties liefde voor het nauwkeurige uitbeelden der vreemde kulturen?

Niet deze en zovele latere hoogst verdienstelijke ethnographiese berichten van katholieke geesteliken zal Koppers in de gedachten hebben gehad, toen hij naar Vuurland toog. Veelmeer was hij vervuld van de hypothese, sedert jaren verdedigd door zijn leermeester *Pater W. Schmidt*, dat de meest oorspronkelijke vorm der religie de monotheïstiese was.

Na in z'n Pygmeeënboek ¹⁾ een poging te hebben gewaagd, bij de dwergvolken oermonotheïsme en oermonogamie aan te tonen, is Schmidt op deze weg geregeld voortgegaan, zowel in zijn tijdschrift *Anthropos* als in zijn grote werk: „*Der Ursprung der Gottesidee*” ²⁾. Alleen, de feiten, die zijn hypothese moesten steunen, waren niet al te talrijk en voor een groot deel van zeer twijfelachtig karakter. De knappe Weense ethnoloog heeft echter niet bij de pakken neergezeten. Reeds in het Pygmeeënboek deed hij de oproep horen tot hernieuwd onderzoek der dwergvolken ³⁾. En thans heeft hij 't zelf georganiseerd,

¹⁾ Pater W. Schmidt: Die Stellung der Pygmäenvölker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen. 1910.

²⁾ 1912. Oorspronkelijk verschenen in *Anthropos* onder de titel: „L'origine de l'Idée de Dieu”.

³⁾ bl. 304.

zoals blijkt uit *Anthropos Band XX*, blz. 718 e.v. En hij heeft de Vuurlanders mede in het onderzoek betrokken. Hij kan nu wijzen op de twee expedities, die zijn leerling *P. M. Gusinde S.V.D.* met ondersteuning van Zuidamerikaanse Maecenaten, in het bijzonder van de Aartsbisschop van Santiago, naar Vuurland ondernomen heeft, gevolgd door een derde in gezelschap van *P. W. Koppers S.V.D.* in 1921/22 en een vierde van *Gusinde* alleen in 1923/24. Daarbij is 't niet gebleven, zoals uit 't volgende citaat duidelijk blijkt: „Als ich im Frühjahr 1923 in Angelegenheit der zu errichtenden Vatikanischen Missionsausstellung nach Rom berufen worden war, fasste ich mir den Mut, in einer Audienz bei Papst Pius XI, dem auf den päpstlichen Stuhl gelangten Mann der Wissenschaft, in einigen Worten die hohe wissenschaftliche Bedeutung dieser Völker und die Dringlichkeit, wissenschaftliche Expeditionen zu ihrer Erforschung auszusenden, darzulegen. Der Papst antwortete günstig.... Und wirklich half Seine Heiligkeit im gegebenen Augenblick in so munifizenter Weise, dasz es möglich wurde, mit dieser Hilfe vier Expeditionen durchzuführen.”¹⁾

Er zijn toen nog de volgende expedities ondernomen:

1°. Van de Belgiese Missionaris *P. M. Vanoverbergh C.I.C.M.* naar de Negrito's van Noord Luzon.

2°. Van *P. P. Schumacher* van de Witte Vaders naar de Kivu-Pygmeëen in Ruanda.

3°. Van *P. P. Schebesta S.V.D.* naar de Semang en enkele pygmoïde stammen op Malakka.

We zien dus, dat Koppers' reis slechts een onderdeel vormt van een reeks, georganiseerd door P. Schmidt. De betekenis hiervan kan moeilijk worden onderschat. De voorvechter van het oermonotheïsme zendt zijn mensen uit, natuurlijk met de levendige hoop, dat zij nieuw materiaal zullen aanvoeren, om zijn geliefde hypothese te staven. Hij behoort tot de groep van katholieken, die meent, dat de katholieke kerk gebaat is met de ontdekking van ééngodendom bij lagere volken, dat dan zou zijn voortgesproten uit een oer-openbaring.

Hoe levendig moet wel de wens zijn bij Schmidt's leerlingen, dit monotheïsme ook werkelijk te ontdekken! Deze geestesgesteldheid alleen reeds moet ze ongeschikt maken tot ethnografenwerk. Ze staan niet tegenover hun objekten als de physicus tegenover zijn experimenten. De ene uitkomst kan hun niet even lief zijn als de andere.

En juist op het gebied der religie is het gevaar groot, dat de primitieve mensen, die zo gemakkelijk onwaarheid spreken, onder enigszins suggestief gestelde vragen de antwoorden zo geven, als ze voelen, dat de ondervrager ze graag heeft.

Als ik de onpartijdigheid der uitgezonden onderzoekers aldus in

¹⁾ *Anthropos Band XX*, Heft 3/4, blz. 718 e.v.

twijfel trek, zal P. Schmidt zich misschien beklagen over verdacht-making. Hoewel hij alle wantrouwen had kunnen voorkomen, door pogingen aan te wenden, de reizigers door ethnografen van andere pluimage te doen vergezellen.

Ik wil echter overgaan tot de resultaten, mij tans beperkende tot Kopper's reis, en trachten aan te tonen, dat mijn afkeurende woorden geen uiting zijn van een mening a priori.

De reis van Koppers en Gusinde gold voornamelijk de *Yagan's*, aan wie de laatste reeds vroeger de twee bovengenoemde bezoeken gebracht had. Bij deze *Yagan's*, waarvan nog slechts enkele individuen over zijn, werkt de Engelse missie sedert 1859 ¹⁾.

Otto Nordenskjöld zegt van ze: „In jener Zeit ²⁾ lebten Ihrer noch etwa 1000, jetzt sind sie höchstens auf 300 Individuen zu schätzen, welche meistens in den beiden englischen Missionsstationen Ushuaia and Tekenika leben und, auch wenn sie dann und wann auf die alte Weise Kanoereisen nach anderen Gegenden machen, als ganz civilisiert zu betrachten sind. Sie sprechen allen etwas Englisch, sind gut gekleidet und stehen wohl in den meisten Beziehungen auf demselben Standpunkte wie die gewöhnlichen Arbeiter dieser Gegenden, wenn sie auch für harte Arbeit nicht zu brauchen sind. Europäische Krankheiten sind unter ihnen sehr verbreitet.” ³⁾

Van deze 300 waren er in 1923 geen 80 meer over. ⁴⁾.

Mag 't op zichzelf reeds een wonderlik denkbeeld heten, bij deze mensen „oermonotheïsme” te gaan zoeken, het te ontdekken binnen drie weken na aankomst behoort zeker tot de meest treffende prestaties, die er op dit gebied ooit geleverd zijn. En toch kwamen Koppers en Gusinde (die de 4de Januari gearriveerd waren) de 23ste Januari achter het geloof aan een wezen, *Watauinewa* genaamd, waarvan Koppers verklaart, dat het 't hoog gedachte Opperwezen van de *Yagan's* is. Koppers beweert dus, monotheïsme gevonden te hebben. Hij beweert ook, dat dit monotheïsme oorspronkelijk is.

We zullen deze beide uitspraken toetsen aan de gegevens, die we in K.'s eigen boek op andere plaatsen vinden. Vooraf echter enige korte uitspraken van vroegere ethnografen, ontleend aan het uitnemende boekje van *John M. Cooper: Analytical and critical bibliography of the tribes of Tierra del Fuego and adjacent territory* ⁵⁾, een werkje, dat meer is dan enkel bibliographie.

De Rev. *Mr. Despard* (*Tierra del Fuego* Londen 1863) verzekert, dat de *Yagan's* geen god hebben.

¹⁾ Koppers, bl. 140.

²⁾ D.w.z. tijdens de reis van Deniker.

³⁾ *Otto Nordenskjöld* in *Geogr. Zeitschr.* (Hettner) 2te Jahrgang 1896, blz. 671.

⁴⁾ Koppers, blz. 239.

⁵⁾ *Bulletin* 63 van 't Bureau of Am. Ethnology 1917.

Zijn opvolger als missionaris Rev. *Th. Bridges*, gedurende 40 jaar in dagelijkse aanraking met de Yagan's, verzekert herhaaldelijk, dat zij geen Oppergod of Schepper hebben, noch een enkel woord daarvoor in hun taal (*Manners and customs of the Firelanders*, Londen 1866) en vele andere artikelen).

Cooper verzuimt niet, te wijzen op de betrekkelijke waarde van een ontkenkend oordeel. Maar hij zegt ook, dat deze beide auteurs dé kenners van de Yagantaal waren, waarover ze woordenboeken uitgaven, en ze waren langer in Vuurland dan welke andere schrijver ook.

Capt. *Bove* vermeldt (in verschillende artikelen in Italiaanse tijdschriften), een goede en een slechte godheid, maar geeft geen bijzonderheden omtrent de Dio benevolo, behalve dat hij niet, zooals de slechte geest, vereerd of gevreesd wordt. De dio maligno zendt wind, regen en sneeuw en voert de veroordeelde zielen achter zich aan.

Martial (*Mission scientifique du Cap Horn* 1882—83 vol. I) spreekt ervan, dat als een man sterft, de inboorlingen soms zeggen: „Hij is gegrepen door Gopoff”, een slechte geest.

Tot zover de getuigenissen van andere schrijvers. In dit alles is niets, dat slechts in de verte lijkt op ééngodendom. Wantrouwen in Koppers' konklusie is dus niet alleen gerechtvaardigd, het is plicht. Destemeer, waar verschillende passages in K.'s eigen werk zozeer met zijn uitspraken omtrent het Vuurlandse monotheïsme in strijd zijn, dat daarom alleen al de ethnologie het laatste dient te verwerpen. Zijn boek bevat hoofdstukken over twee plechtigheden, die genoemd worden 't *Kina*-feest en 't *Tschiechaus*-feest. Waarde voor de ethnologie hebben ze zeker weinig: in jaren zijn ze niet meer gehouden en met grote moeite kunnen op K.'s instigatie de oudste lieden de stukken weer aan elkaar lijmen, die ze zich nog herinneren. Bij deze „feesten” blijken echter tal van geesten op te treden. Ik heb gevonden:

de boze aardduivel *Yeteite* ¹⁾;

de gevreesde *Kalompasa*;

Tukatschiyaka;

Yagaruwayaka;

Möraraku;

de Woud- of Berggeest *Ulamineaka*;

de Geest van 't Noorden *Haniaka*;

de Geest van de Zee *Wongoaleaku*;

de Moordenaarsgeest *Yoamolakemana* (deze geest was vroeger een moordenaar);

Lachuwakipa, de schutsvrouw van het Kinafeest, en nog meerdere. ²⁾

¹⁾ Koppers, blz. 77.

²⁾ Deze namen komen successievelijk voor in de beschrijving van het kinafeest. Bij de bespreking van het Yagan-„monotheïsme” wordt er met geen woord melding van gemaakt.

Ik weet niet of het juist is van monotheïsme te spreken, wanneer tegenover de éne God, die men vereert, een levendig geloof in de macht van een duivel aanwezig is. Deze vraag te beantwoorden zou ons op 't gebied der theologie voeren. Maar als 't een ganse rij van duivels betreft en de Hoogste God is van deze niet duidelijk te onderscheiden, dan moet 't misleiding genoemd worden te spreken van een „relativ klaren und bestimmten Eingottglauben”. Dat Watauinewa werkelijk niet van de demonen te onderscheiden is, laat zich nog bewijzen uit de volgende passages, hoewel ze juist dienen moeten om de Macht van Watauinewa nog even in herinnering te brengen. „Aber wenn auch die Lachuwakipa als Herrin dieses Hauses anzusehen sei, so bleibt selbstverständlich der grosse Watauinewa auch für Kina die letzte und höchste Instanz. Denn er ist ja der *monauanakin* d.h. der höchste von allen.”¹⁾

Vroeger is in 't boek al de uitdrukking: „Watauinewa ist der höchste und grösste Köspik”²⁾, gebruikt. Zeus was de hoogste der Olympiese goden en godinnen; Wodan de hoogste in de Germaanse godenwereld. Niettemin is 't nooit iemand ingevallen van een Grieks of oud-Germaans monotheïsme te spreken.

Maar als men dan nog bedenkt, dat de namen voor ziel en geest dezelfde zijn (Köspik), en dat van de geest Yoamolakemana gezegd wordt, dat hij vroeger een moordenaar geweest is, dus een mens, dan ligt de onderstelling voor de hand, dat tussen de geesten en zielen geen eigenlijk verschil bestaat, en dat dus 't Animisme, dat door dit werk een nieuwe dodelijke wond had moeten ontvangen, in werkelijkheid in het geloof der Yagan's een nieuwe steun kan vinden.

Immers, de zielen van de levenden zowel als die van de gestorvenen dragen dezelfde namen als de demonen. Daaruit zou men de gevolgtrekking kunnen maken, dat zij in de gedachten der Yagan's van dezelfde oorsprong zijn. Zoals 't van enkele geesten duidelijk blijkt, is 't mogelijk, dat de Yagan's *alle* geesten voor de zielen van gestorvenen houden en dus ook de hoogste Watauinewa. Men ziet, dat 't met 't „relativ klarer Eingottglaube” enigszins wonderlijk gesteld is.

Wel is waar heeft Koppers tal van mooie uitdrukkingen ontdekt voor Watauinewa. De naam zelf zou betekenen „de oeroude, de eeuwige.” En verder o.a.:

Hitapuan = mijn vader.

Abailakin = de Almachtige.³⁾

Maar hier blijkt Koppers 't gevaar van een kleuring in monotheïstiese tint niet ontgaan te zijn. Want *Watuwa*, dat dezelfde stam heeft,

¹⁾ Koppers, blz. 129.

²⁾ *ibid.* blz. 152.

³⁾ Koppers, blz. 144.

betekent: oude vertelling. Waarschijnlijk doen we dus Watauinewa genoeg eer, als we zijn naam vertalen met: de zeer oude.

En dat Abailakin niet „de almachtige” kan betekenen, blijkt overtuigend hieruit, dat er een versterking van gevormd wordt door de toevoeging *Haiemhulu*, *Haiemhulu*, wat zou betekenen: „der überaus, der ganz Mächtige”. ¹⁾ Het begrip „almachtig” echter laat een versterking niet toe, omdat het absoluut is. Het hoogste Wezen blijkt bij deze voor de hand liggende kritiek van een mindere verhevenheid dan Koppers voorgeeft. Zijn ethnographie is dus niet onpartijdig.

Het laatste blijkt ook uit de groepering der feiten. Om de verhevenheid aan te tonen, worden alle mooie uitdrukkingen bij elkaar gezet, en men moet in andere gedeelten van het boek zoeken om uitdrukkingen te vinden als: „Watauinewa is de opperste der Köspiks”. ²⁾ Weer elders blijkt, dat Köspik *ziel* betekent, ³⁾ en op nog een andere plaats wordt Watauinewa genoemd „moordenaar in de Hemel”. ⁴⁾

Alleen door de feiten op suggestieve wijze te scheiden en te groeperen, kon het Koppers gelukken, monotheïsme bij de Yagan's vast te stellen. Oer-monotheïsme wordt het, door aan te nemen, dat dit armzalige, in lange rokken en broeken gehulde troepje mensen een oerfolk representeert, welks geloof niet beïnvloed is door de zending.

Doch deze werkt er reeds sedert 1859! En de oude heer Laurence, die gedurende 53 jaar tussen de Yagan's vertoefde, om ze tot christenen op te voeden, had van de hoge God Watauinewa nog nooit gehoord! Wat nog destemeer met verwondering vervult, omdat één der voornaamste berichtgeefsters van Koppers en Gusinde de schoondochter is van de missionaris.

Koppers voelt natuurlijk zelf het bevreemdende van de omstandigheid, dat hij in veertien dagen ontdekt, wat Laurence, die toch volstrekt geen imbeciel lijkt, in 53 jaar verborgen gebleven was. En hij tracht de zoons te laten getuigen, omtrent de dingen, die de vader niet bleek te weten. Ziehier de staving van Koppers' voorstellingen:

„Alberto nun gab an, dasz er hin und wieder den Namen Watauinewa leise und undeutlich wohl sprechen gehört, aber sonst nichts Näheres von ihm erfahren habe. Fred dagegen, seit Jahren mit einer Vollblutyagan verheiratet, sagte uns gleich: „Freilich, das habe ich schon lange gewusst; allerdings habe ich mich nie eingehender darum gekümmert”.“ ⁵⁾

Wel blijft de lang niet ongewichtige vraag open, wát deze Fred eigenlijk allang geweten heeft; meende hij ook, dat de Yagan-religie monotheïsties was; stond hij in voor de oorspronkelijkheid ervan, of

¹⁾ Koppers, blz. 144.

²⁾ Koppers, blz. 152.

³⁾ Koppers, blz. 160.

⁴⁾ Koppers, blz. 150.

⁵⁾ Koppers, blz. 155.

wist hij alleen maar, dat er een geest met de naam Watauinewa vercerd werd? Enige precisering zou niet overbodig zijn geweest. Tans demonstreert het citaat niet anders dan de gemakkelikhed, waarmee Koppers uit een nietszeggende zin een bewijs haalt voor de juistheid van zijn bevindingen.

Ja, hij speelt het zelfs klaar, de oude heer Laurence te doen fungeren als getuige voor de oorspronkelikhed van het Watauinewageloof. Hoor hoe hij dit doet: Hij heeft zich met het verzamelde materiaal bij Laurence vervoegd, met de vraag, het op de oorspronkelikhed te onderzoeken. „Er zeigte sich ob unserer unerwarteten Funde zunächst nicht wenig bestürzt und meinte: „Drei und fünfzig Jahre bin ich jetzt hier und habe dergleichen nie gehört”.¹⁾ Koppers wijst op de mogelijkheid van ontlening en zegt: „Bitte prüfen wir zusammen, Sie sind ja der Yagansprache mächtig, sowohl die Namen des höchsten Wesens als auch die Sprüche, mit denen die Leute sich an dasselbe wenden.” Mit der ihm eigenen Liebenswürdigkeit willfahrte J. Laurence sofort — und ähnlich später immer wieder, wenn ich ihn darum ersuchte — dieser Bitte.

Das Ergebnis der ersten überprüfung war gleich, dasz J. Laurence erklärte: Weder Namen, noch die Gebetsformeln verraten in irgendeiner Hinsicht die Entlehnung aus einer christlichen Sprache. Alles macht einen durchaus ursprünglichen und echten Eindruck.”

Gewiss folgte J. Laurence der richtigen Empfindung, dasz dann, wenn die Begriffe auf die Missionare oder sonst auf europäisch-christlichen Einflusz zurück gingen, natürlich auch die Bezeichnungen dieselbe Herkunft verraten würden. Aber das war in keinem Falle so. Im Gegenteil, der alte Herr fand bald heraus, dasz zumal in den Gebeten und Sprüchen, Wörter und Redewendungen vorkamen, wie sie in der tagtäglichen Umgangssprache nicht mehr im Gebrauche waren.”¹⁾

Wie echter zal aan deze getuigenis enige waarde hechten? Onmogelik kon de welwillende oude heer toch vaststellen, of de mooie namen soms vertaalde zendelingen-uitdrukkingen waren. De „ouderwetsheid” van de uitdrukkingen kan toch nauweliks ernstig bedoeld zijn. Zou de heer Laurence dan een studie van de *geschiedenis* der Yagantaal gemaakt hebben?

’t Lijkt weinig waarschijnlijk. Hoeveel meer ligt voor de hand, dat de beide onderzoekers, die de Yagantaal *niet* machtig waren, een enkele keer een woord wat verhaspelden.

In ieder geval, een getuigenis voor de oorspronkelikhed van het Watauinewageloof vormt de uitspraak van Laurence evenmin als de naïeve verzekering van de schrijver, dat de inboorlingen telkens zelf verklaarden, dat ze dit alles niet van de zendelingen hadden. Alsof ze

¹⁾ Koppers, blz. 154.

zich van zulk een vermenging van oorspronkelijk en geïmporteerd geloof bewust zouden zijn geweest! Reeds de uitdrukking van de vrouwen, dat Watauinewa was „like christian God”, moest tot groot wantrouwen stemmen.

Hoe het zij, door zending al of niet beïnvloed, het Yaganse monotheïsme is een monotheïsme van een soort, zoals men het naar willekeur voor elk volk kan konstrueren door alle bovennatuurlike wezens op één na weg te roffelen en van dit éne alle mooie eigenschappen in het licht te stellen en de lelike en bagatelle te behandelen.

Dat we gaarne aannemen, dat Koppers niet opzettelijk een valse voorstelling van zaken geeft, verandert niets aan het feit, dat ze vals is.

En ze is vals, omdat Koppers erop uitrok met de door Pater Schmidt geïnspireerde wens, oermonotheïsme te ontdekken.

Ethnographie door katholieken is even welkom als alle andere, — déze ethnographie moet echter gesignaleerd worden en gebrandmerkt. Omdat ze tendentius is.
